

УДК 616-083.98 : 351.74

DOI: 10.15587/2523-4153.2023.283401

ПРАВОВА ДОПОМОГА ПОТЕРПІЛИМ ОСОБАМ ВНАСЛІДОК ЗГВАЛТУВАННЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

Т. С. Вайда

The relevance of the problem of crimes against sexual freedom (rapes), committed by the military men of the aggressor country in the temporarily occupied territories of Ukraine, is determined as a direct violation of domestic legislation and international norms of humanitarian law.

The essence of the crime against sexual freedom and human inviolability as a socio-legal problem and a personal tragedy in the conditions of war is revealed. Attention is paid to the provision of psychological and pre-medical assistance to victims of sexual violence. The organizational and legal response measures of law enforcement agencies and other social institutions of the state to rapes, committed by the occupiers, are revealed, the procedure for investigation and documentation by a special mobile police group of facts of sexual violence by the occupiers is characterised. Recommendations for overcoming agoraphobia are given.

In order to provide effective emergency medical and legal assistance to victims of rape in wartime, prevention of agoraphobia, it is advisable to take into account a set of conditions:

- 1) in order to minimize the victim's destructive experiences of rape, it is advisable to use the technique of self-meditation and dissociation, to promote conviction about the guilt of the rapist-occupier;*
- 2) pay attention to medical self-help, taking into account the existing contraindications to the use of available medical products, if possible, contact a gynecologist for a medical examination (avoidance of unwanted pregnancy);*
- 3) provide operational information to law enforcement agencies about the facts of committed crimes, the location of victims, etc., to increase the efficiency of the investigation;*
- 4) to conduct active monitoring of the specified problem by police units in the liberated territories;*
- 5) to carry out mandatory documentation of the fact of the crime in accordance with legal requirements;*
- 6) to take into account certain limitations in the attitude/communication with the injured person in order to avoid further psychological injury*

Keywords: *crimes against sexual freedom and inviolability, victims, pre-medical and psychological assistance*

How to cite:

Vaida, T. (2023). Emergency medical and legal assistance for victims of war-time rape. ScienceRise: Juridical Science, 2 (24), 38–47. doi: <http://doi.org/10.15587/2523-4153.2023.283401>

© The Author(s) 2023

This is an open access article under the Creative Commons CC BY license hydrate

1. Вступ

В умовах повномасштабної війни, яку неспровоковано розв'язала Російська федерація (далі – РФ) проти української держави, війська країни-агресора не тільки безжально знищують інфраструктуру окупованих українських міст, грабують та вивозять з них сировину, вчиняють мародерство майна різних форм власності, а й солдати-окупанти скоюють злочини проти людяності й людства, піддають жорстоким тортурам та нещадно вбивають мирних цивільних осіб, гвалтують і катують жінок/дівчат, чоловіків/хлопців і дітей. Історії жителів міст Бучі, Ірпеня, Гостомеля, Маріуполя, Харкова, Херсона та інших населених пунктів України, які звільнені від окупантів, стали великим боєм для всієї країни, навіюють жах на цивілізовану частину світу внаслідок середньовічного варварства окупаційних військ. Зокрема, у вітчизняному телеесфері, в Інтернет-мережах ширяться історії про вчинені рашистами звірства – жертвами сексуального насильства з боку солдатів РФ стають навіть підлітки та діти віком 11–12 років. Наприклад, у повідомленні жінки про факт згвалтування українок окупантами в м. Херсоні стверджується, що з 11 згвалтованих лише 6 жінок вижило [1, с. 1–11]. Станом на 10.07.2022 року, за словами спецпредставниці ООН з питань сексуального насильства в умовах конфлікту П. Паттен (2022), ця організація зафіксувала в Україні 124 випадки згвалтувань; дипломат вважає, що ці дані – лише виявлена частка і не відображають реальних масштабів сексуального насильства під час війни. В той же час,

28.04.2022 року омбудсмен Л. Денісова (2022) повідомила, що тільки за перші два тижні квітня до Офісу омбудсмена надійшло близько 400 заяв про сексуальне насильство з боку російських окупантів [2, 3].

Безумовно, такі дії агресора є прямим порушенням не тільки міжнародних норм гуманітарного права [4 (1948); 5 (1950); 6 (1949)], а й вітчизняного законодавства (статті 152-156 Кримінального кодексу України, 2001, *дали* – ККУ [7], в контексті піднятої проблеми). Зокрема, стаття 27 Конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949) визначає, що особи ... мають право за будь-яких обставин на «особисту повагу, повагу до своєї честі... До них завжди слід ставитися гуманно й захищати їх, зокрема, від будь-якого акту насильства чи залякування, від образ та цікавості натовпу. Жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від зґвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність» [5]; стаття 75 «Основні гарантії» конкретизує, що заборонені й будуть залишатися забороненими в будь-який час і в будь-якому місці такі дії, ... як знущання над людською гідністю, зокрема, принижуюче й образливе поводження, примус до проституції чи непристойне посягання в будь-якій його формі [5]; стаття 76 «Захист жінок» глави II «Заходи для захисту жінок і дітей» передбачає, що «жінки користуються особливою повагою і їм забезпечується захист, зокрема, від зґвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань» [5].

Разом з тим, сексуальне насилля як протиправні дії окупантів є поширеним явищем в умовах війни, його жертви на окупованих територіях мають менше можливостей щодо отримання своєчасної медичної, психологічної, правової та інших видів допомоги, не кажучи вже щодо притягнення винних осіб до відповідальності. Тому піднята проблема є досить актуальною не тільки для правоохоронних органів, медичних закладів, а й для осіб, які потерпіли внаслідок таких обставин [8].

2. Літературний огляд

Варто зазначити, що нами (Vaida, T., 2022) [1] розпочато дослідження проблеми вчинення військовослужбовцями армії РФ злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи з числа мирного населення на тимчасово окупованих територіях України під час війни 2022-2023 років. На основі наведених задокументованих випадків тортур, гвалтувань, вбивств та інших видів насилля, а також узагальнення статистичних даних щодо кількості смертей на захоплених територіях в цілому показано порушення країною-агресором вимог Конвенції про захист цивільного населення під час війни [6] та прав людини взагалі згідно чинного законодавства [4, 5]. Автором проведено аналіз сучасних досліджень щодо різних аспектів сексуального насилля:

- 1) поняття та методологічних (філософських) основ адекватного розуміння статевої свободи/критичного ставлення до статевого насилля;
- 2) профілактика культу насилля і жорстокості в суспільстві;
- 3) вплив насилля, в тому числі сексуального, на стан фізичного та психічного здоров'я жертви;
- 4) правові аспекти протидії злочинам проти статевої свободи та сексуальному насильству в цілому.

Разом з тим, у багатьох випадках вчинені окупантами злочини залишаються поза увагою правоохоронних органів, громадськості чи вчених; медико-психологічні аспекти надання лікарями допомоги потерпілим особам, які постраждали від зґвалтувань, передбачають оперативне лікування, реабілітацію та психологічну підтримку. В свою чергу існуючі стандарти і нові клінічні протоколи «Екстрена медична допомога: догоспітальний етап», затверджені наказом МОЗ України від 05.06.2019 № 1269 [9], не відображують специфіки та можливостей надання повноцінної домедичної допомоги потерпілим саме внаслідок сексуального насилля/знущання (зґвалтування) – відсутність на окупованих територіях державних правоохоронних органів (не маємо на увазі нелегітимних підрозділів поліції, котрі тимчасово створюються країною-агресором з числа колаборантів), медикаментів, лікарів, належної організації ЕМД у віддалених населених пунктах (селах), наявності мобільного та інтернет-зв'язку тощо).

Громадяни України мають володіти інформацією щодо компетенції державних органів, до яких можна звертатися за юридичною/психологічною/медичною допомогою, інформувати про вчинені злочини, правильно фіксувати факт вчинення злочину для подальшого ефективного його розслідування фахівцями Національної поліції України (*дали* – НПУ) чи прокуратури, притягнення винних осіб до відповідальності.

3. Мета та завдання дослідження

Мета дослідження – з'ясувати сутність та дати правову оцінку вчинених військовими країною-агресором злочинів проти статевої свободи і недоторканості людини в умовах війни як

складної комплексної проблеми; обґрунтувати порядок надання правової, психологічної та домедичної допомоги потерпілим особам внаслідок зґвалтування.

Для досягнення поставленої мети сформовані наступні завдання:

- 1) визначити поняття злочинів проти статевої свободи і недоторканості людини в умовах війни та їх наслідки для потерпілої особи;
- 2) дослідити комплекс заходів, які вживаються поліцейськими (медиками, психологами тощо) для надання допомоги особі, яка зазнала сексуального насилля окупантами під час війни;
- 3) уточнити першочергові дії потерпілої людини внаслідок зґвалтування, а також свідків та рятувальників;
- 4) конкретизувати порядок документування мобільною групою поліції злочинів проти статевої свободи при їх розслідуванні;
- 5) надати рекомендацій для потерпілих осіб на тимчасово окупованих територіях та щодо профілактики в них аграфобії.

4. Матеріали і методи дослідження

Методологічною основою дослідження стали загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання. За допомогою *загальнонаукового методу аналізу* проведено критичне вивчення оперативних публікацій інтернет-видань з інформацією про вчинені окупантами на території України сексуальні злочини (зґвалтувань), досліджувався стан порушення звичаїв і правил ведення війни з зазначеного аспекту. *Діалектичний метод* дав змогу конкретизувати основні правові, психологічні та медичні категорії, які застосовувались під час дослідження вищезазначеного військового злочину, уточнити вимоги медико-технологічних документів МОЗ України щодо надання екстреної медичної допомоги потерпілим при знущаннях над ними (зґвалтуваннях). *Формально-юридичний (догматичний) метод* уможливив аналіз теорії права (нормативно-правових актів чинного законодавства) та систематизацію практичних напрацювань з піднятої проблеми, в тому числі їх подальший розвиток автором, щодо надання правової/домедичної/психологічної допомоги потерпілим. Вказані методи дали можливість багатосторонньо та ґрунтовно розглянути підняту проблему та розкрити порядок надання поліцейськими спільно з іншими рятувальниками правової та домедичної допомоги потерпілим від сексуальних злочинів.

5. Результати дослідження та їх обговорення

5. 1. Злочини проти статевої свободи і недоторканості людини як соціально-правова проблема та особиста трагедія в умовах війни

Розглянемо основні підходи щодо збереження життя і здоров'я осіб в цілому внаслідок їх зґвалтування окупантами, уточнимо дії щодо підтримання у потерпілої особи належного фізичного та психічного стану після пережитого сексуального насилля. Хоча питання щодо злочинів проти статевої свободи і недоторканості людини є неймовірно болючими і в мирний час.

Останнім часом в умовах війни часто виникають питання щодо подолання страху потенційного зґвалтування на окупованих територіях, як позбутися нав'язливих думок про те, «що це може трапитися зі мною». Так, це дійсно складні особистісні проблеми, але актуалізувати їх потрібно в силу їх надзвичайної актуальності.

Під зґвалтуванням відповідно до статті 152 ККУ «Зґвалтування» (2001) розуміється вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи (зґвалтування) [7]. Водночас злочини, які вчиняють російські солдати на тимчасово окупованих територіях, не можна кваліфікувати за вищезазначеною статтею ККУ про зґвалтування, тому що йдеться про один із методів ведення війни. Тому сексуальне насильство під час війни – це військовий злочин, який в Україні кваліфікують за статтею 438 ККУ «Порушення законів та звичаїв війни». Ця стаття передбачає в цілому відповідальність за жорстоке поводження з військовополоненими, цивільним населенням, розграбування національної спадщини, але не визначає окремого складу злочину для сексуального насильства [7]. Таким чином стаття 438 ККУ дозволяє кваліфікувати сексуальне насильство з боку окупантів як військовий злочин, оскільки ці дії, безумовно, підпадають під загальне визначення «жорстоке поводження з населенням». Однак у такому визначенні недостатньо уваги приділено саме сексуальному підґрунтя та характеру злочинів.

Аналізуючи звернення, які надходять до правоохоронних органів чи громадських правозахисних організацій, можна припустити, що наразі в Україні належним чином кваліфікують здебільшого ті випадки сексуального насильства, коли йдеться саме про зґвалтування. Інші види сексуального насильства, пов'язаного зі збройним конфліктом, – примусове роздягання, доторки, приниження сексуального характеру, примушення ставати на коліна чи спостерігати за насильницькими актами – дуже часто навіть самі постраждалі особи не ідентифікують як сексуальне насильство. Відповідно, є певні складнощі з ідентифікацією й в органів слідства. Водночас ми по-

годжуємося з тим, що зґвалтування є найбільш жорсткою та жорстокою формою сексуального насильства, яка найбільше травмує постраждалих [8].

Дотичною до цієї категорії злочинів варто розглядувати аграфобію, під котрою нами розуміється психофізіологічна реакція потерпілої людини, яка полягає в постійному, ірраціональному, нав'язливому страху перед сексуальним насильством [10]. Причини виникнення аграфобії, є наступні: як правило, хворі самі ніколи не страждали від сексуального насильства, проте в минулому пережили емоційну травму, яка пов'язана або асоціюється із сексуальним насильством. Це може статися, наприклад, якщо людина випадково стала очевидцем зґвалтування, чи навіть при перегляді фільму. Основними симптоми у потерпілої особи можуть бути задуха, підвищена пітливість, нудота, сухість в роті, приступи паніки, прискорене серцебиття і нервові тремтіння. Частина хворих боїться постійно, в той час як в інших – це реакція на різні подразники, які виступають нагадуваннями травматичної події, яка власне в минулому і призвела до виникнення аграфобії. Терапевтичне лікування може включати консультування, гіпноз, роботу над зниженням чутливості, застосування медпрепаратів тощо.

Більшість жінок на окупованій території не можуть оперативно ознайомлюватися з пропонуваними в ЗМІ/розміщених в інтернет-ресурсах рекомендаціями лікарів, психологів чи юристів через відсутність на окупованих територіях відповідного вітчизняного контенту в цілому (не функціонує мобільний чи інтернет-зв'язок, примусово вилучений окупантами мобільний телефон, неможливість своєчасно повідомити про себе і свою біду на гарячу лінію прокуратури чи НПУ). У свою чергу, не будучи спеціалістами з питань фізичного насилля, нами все ж таки піднімаються ці питання, оскільки досить часто фахівцям на деокупованих територіях вже доводиться стикатися з їх наслідками. Тому нижченаведені нами рекомендації більше стосуються збереження здоров'я і психологічної цілісності людини (Вайда, Т., [1, с. 1–14; 11, с. 639–634]), яка зазнала зґвалтування.

Якщо зґвалтування не уникнути, і жінка не впевнена у своїх фізичних силах щодо активної протидії насильникові-окупантові, то їй варто намагатися «заморозитися всередині й ззовні». Для гвалтівника цей процес не є сексом у звичному його розумінні нормальних відносин (у людському вимірі) між чоловіком і жінкою, а в першу чергу розуміється як встановлення влади та реалізації всездозволеності агресора, його тотального контролю над жертвою на основі її почуття страху і безвихідності, приниження й знецінення окупантом життя жінки. Активний спротив жертви тільки розпалює й підживлює його садизм, тому жінка при чиненні опору може фізично сильніше постраждати, отримати серйозні травми статевих органів чи тіла в цілому.

Окупант-агресор у процесі зґвалтування може мститися таким чином за свій власний страх смерті й відчуття покинутості військовим керівництвом, безпорадності перед потужністю Збройних Сил України (далі – ЗСУ) та неминучою поразкою. Якщо жінка в цій ситуації може сконцентруватися на індивідуальних переживаннях, то їй доцільно «заморозити» свої суб'єктивні реакції («я не тут», «це не моє тіло», «цей нелюд не заслуговує, щоб я його помічала й жаліла, поділяла увагу» тощо (Лелюх, Н., 2022 [12, 13]).

5.2. Організаційно-правові заходи реагування правоохоронних органів та інших інститутів держави на факти сексуального насилля, вчиненого окупантами в умовах війни

До загальних порад щодо надання допомоги потерпілим особам при зґвалтуванні (постраждалим від сексуального насилля) можна віднести наступні кроки (у разі перебування на підконтрольній Україні території): 1) рекомендувати насамперед знайти для себе найбільш безпечне місце; 2) спробувати звернутися до підрозділу екстреної медичної допомоги для фіксації порушеного стану здоров'я за номером 103; 3) повідомити про злочин, наприклад, можна в правоохоронні органи за такими номерами (Грубнік М., 2022 [14]; Діденко М., 2022 [15]): а) Національна поліція – 102 (за регіонами); б) Генеральна прокуратура України – 0 800 507 001 та органи прокуратури (за регіонами); в) урядова гаряча лінія – 1547; г) військова адміністрація (за місцем вчинення злочину або за місцем перебування) [16–19].

Для людей, які перебувають на тимчасово окупованій території України і не мають змоги звернутися безпосередньо до уповноважених органів влади на місцях (наприклад, підрозділу української поліції), їм можна порадишити повідомити про злочин проти статевої свободи у такі інстанції:

а) в Офіс Генерального прокурора на телефонну лінію: моб. (096) 755 02 40 (Viber, WhatsApp, Telegram, Signal), e-mail: conflict2022.ua@gmail.com (зазначити свої прізвище, ім'я та по-батькові, засоби зв'язку);

б) для отримання психологічної і юридичної підтримки можна скористатися послугами контактного центру надання безоплатної правової допомоги (тел. 0800 213102 / 0800 213103), національною гарячою лінією з попередження домашнього насильства, торгівлі людьми та гендерної дискримінації (тел. 116 123 або 0800 500 335). Щоб отримати безкоштовну конфіденційну допомогу психолога або психотерапевта, потрібно лише коротко описати свій запит (стан, причини) і залишити заявку на сайті www.tellme.com.ua;

в) інформацію можна передати до Міжнародного кримінального суду – e-mail: otr.informationdesk@icc-cpi.int; листи приймають будь-якою мовою;

г) представники громадських організацій (наприклад, Маша Єфросиніна – українська телеведуча, почесний посол ООН в Україні, голова Опікунської ради фонду «Твоя опора», засновниця благодійного фонду «Маша» (2022) та ін.) допоможуть зайнятися пошуком для жертв сексуального насильства фахівців, які супроводжуватимуть їх психологічну терапію (a.kariakina@mashafund.org.ua) [14, 16].

Також надати інформацію для подальшого розслідування можна за такими ел. адресами (Telegram-каналами):

1) Офіс Генпрокурора України – www.warcrimes.gov.ua/#how;

2) «Телеграм»-боти – @stop_russian_war_bot; @war_crime_bot; @ukraine_avanger_bot; @police_helpbot (#ДійПротиНасильства) (2022) [14, 16].

За можливості максимально необхідно жертві/свідку задокументувати злочин на фото, відеоносії та зафіксувати можливих свідків. Зокрема, *при звітванні необхідно конкретизувати:*

1) обставини злочину з детальним описом;

2) дата, час, місце вчинення злочину;

3) інформація про постраждалого: прізвище, дата народження, контактні дані (за можливості);

4) детальна інформація про злочинців;

5) інформація про схожі випадки у населеному пункті;

6) завдана шкода життю чи здоров'ю;

7) якщо потерпіла особа перебуває на тимчасово окупованій території, то потрібно зібрати свідків, фото та відеоматеріали з місця події/подій [18].

Розглянемо деякі положення з надання фахівцями підрозділів НПУ та екстреної медицини та медицини катастроф (*дали* – ЕМД) допомоги потерпілим з числа такої незахищеної в умовах війни категорії населення як мирні люди тимчасово окупованих територій (в першу чергу жінки, діти) внаслідок сексуального знущання військових країни-агресора, в тому числі й після деокупації [9, 17]. Під сексуальним знущанням нами розуміється будь-яка дія або бездіяльність осіб, які мають владу над особою (військові країни агресора), що призводить до шкоди життю чи здоров'ю людини, потенційної шкоди або загрози шкоди. Акт вчинення жорстокого поводження (звітвання) може здійснюватися у різних формах фізичного, сексуального або емоційного знущання над особою/ами. Також знущання включає вплив насильницького чи небезпечного середовища (обмеження волі, катування, застосування для погрози чи розправи зброї тощо).

Метою надання домедичної допомоги є: 1) виявлення будь-яких ознак знущання, жорстоких дій особи (окупанта), яка має владу над цивільною особою, що призводить до завдання їй шкоди (життю чи здоров'ю), потенційної шкоди або загрози шкоди людині з боку військового агресора; 2) використання прийнятних методів забезпечення безпеки фахівців системи ЕМД, поліцейських та пересічних громадян на місці події; 3) збереження особи від можливих миттєвих (в тому числі повторних) загроз; 4) первинний медичний огляд будь-яких травм, які було отримано потерпілою особою внаслідок гострих або тривалих подій (фізичної боротьби, катувань тощо); 5) спроба зберегти докази, якщо це можливо. Проте, головне занепокоєння рятівників повинно полягати у наданні особі відповідної екстреної медичної допомоги [9].

Ознаки знущання можуть відрізнятися в залежності від віку потерпілої особи та методів знущання (не всі методи знущання мають фізичний характер). Роль фахівців поліції та підрозділів ЕМД у цій ситуації може полягати в наступних діях:

а) документування підозри;

б) оцінювання потенційно серйозних травм;

в) сповіщення відповідних органів при підозрі на знущання щодо дитини; г) початок процесу захисту особи;

г) не вчиняти розслідування і не втручатися поза меж вищевказаних кроків (для медпрацівників), залишити подальші дії для працівників правоохоронних органів.

Разом з тим, варто зазначити, що чітких критеріїв включення медичних працівників в цій ситуації не існує.

Працівникам поліції у першу чергу необхідно шукати підказки (докази), що відповідають різним типам знущань:

1) потенційні докази знущання з боку окупантів або умови навколишнього середовища (в широкому розумінні цього терміна як місця події):

а) апатичне ставлення особи-кривдника щодо стану потерпілої особи;

б) надмірна реакція особи-агресора на запитання стосовно ситуації;

в) невідповідності у показаннях особи окупанта або свідків щодо самої події; г) інформація, що надана особою/ами-гвалтівниками (або свідків) не співвідноситься з характером травм;

г) травми, що не співвідносяться з віком або фізичними можливостями (наприклад, діти з травмами, які притаманні більш дорослим особам);

д) особа (окупант) не дає можливості дорослій особі висловитись самостійно (особливої уваги потребують люди, які самостійно не можуть комунікувати через дитячий вік або мовний та/або культурний бар'єри);

- е) неадекватні заходи захисту чи місце проживання потерпілої особи (або ознаки заходів захисту, які обмежують волю людини);
- 2) потенційні докази знуцання можна дізнатися від потерпілої особи при зборі анамнезу:
- а) множинні синці з різною стадією загоєння;
- б) нетипова для віку поведінка (наприклад – дорослі люди сповнені страху або їх поведінка має характер підкорення (подавлений емоційний стан); вульгарна поведінка у дітей);
- в) сліди опіків, синців або шрамів, що вказують на застосування специфічних знарядь;
- г) ознаки недбалого медичного ставлення до травм або інфекцій;
- г) непояснені травми сечостатевої системи або інфекційні захворювання цієї системи;
- д) докази недоїдання та/або серйозні стоматологічні проблеми;
- 3) доцільно мати високу підозру щодо знуцань над дітьми з нез'ясованими подіями (див. настанову «Короткочасне безпричинне погіршення стану (КБПС), 2019») [9].

Оцінка стану потерпілої особи від згвалтування потрібно розпочинати з первинного огляду та визначити будь-які оперативні загрози для життя потерпілої особи. Також необхідно детально задокументувати результати вторинного огляду для того, щоб виявити потенційні ознаки сексуального знуцання (див. вище), оцінити фізичні травми, уникаючи детального розслідування причин знуцання (проте доцільно задокументувати будь-які твердження, які спонтанно може надати потерпіла особа). Медичним працівникам слід уникати ставити прямі запитання дітям [9, 11].

Оперативне медичне втручання у випадках сексуального знуцання (згвалтування) людини полягає в таких діях:

- 1) оцінка наявності загроз для життя потерпілої особи;
- 2) переміщення її в безпечне місце навіть за відсутності медичних показань для госпіталізації;
- 3) негайне повідомлення правоохоронні органи про підозру на знуцання (згідно з законом), особливо коли особа-гвалтівник (окупант) перешкоджає транспортуванню/огляду потерпілої, наданню їй допомоги;
- 4) при транспортуванні потерпілої особи надати інформацію про підозри в приймальне відділення лікарні та/або правоохоронні органи згідно законодавства [9].

На особливу увагу заслуговують питання безпеки потерпілої особи, котрим необхідно приділити належну увагу:

- 1) за відсутності невідкладних медичних проблем наступним пріоритетом є забезпечення безпеки людини та її переміщення до безпечного середовища;
- 2) не протистояти відкрито підозрюваним у знуцанні – це може створити небезпечну ситуацію як для працівників ЕМД, так і для потерпілої особи. В Україні є ряд законодавчих актів, які зобов'язують повідомити про такі злочини як знуцання, зокрема, щодо вчиненого згвалтування (статті 152 та 438 ККУ, 2001) [7]. Широкому загалу важливо знати ці норми законодавства, а також чіткі межі розповсюдження інформації про вчинений злочин (якому органу влади та в якій мірі ця інформація може бути надана).

Докази сексуального знуцання (згвалтування) можуть варіюватись в залежності від вікової групи та їх характеру. Слід пам'ятати, що не будь-яке знуцання або недбале ставлення наносить фізичну шкоду особі. Важливо зрозуміти, що завданням фахівців поліції та ЕМД є задокументувати підозру, оцінити наявність потенційної загрози для життя потерпілої особи, передати інформацію про підозру до відповідних правоохоронних органів (слідчих), а також подбати про забезпечення безпеки потерпілої особи. Працівники бригади ЕМД не повинні самостійно проводити розслідування причин знуцань, а також втручатися у вирішення цієї проблеми – ці дії чітко відведені працівникам правоохоронних органів [9, 11].

Важливо мати високий рівень підозри за наявності явних ознак загроз життю чи здоров'ю дітей з КБПС. Серед серйозних причин КБПС ознаки загроз життю шляхом знуцання над дитиною є основним фактором в 11 % випадків (2022) [9]. В одному з ретроспективних оглядів досліджень відзначено, що виклик фахівців ЕМД внаслідок явних ознак загроз життю (КБПС) пов'язується з більш ніж 5-кратною ймовірністю наявності насильницької травми голови, діагностованої як причина КБПС, чітко підтверджуючи, що працівники ЕМД повинні мати високий рівень підозри під час подібних викликів. При цьому варто враховувати, що сексуальне знуцання та жорстоке поводження можуть статися з потерпілими різного віку.

Потерпілі особи можуть не бажати або не можуть розкрити сексуальне знуцання або жорстоке ставлення, тому значна відповідальність в таких випадках лягає на поліцейських та персонал бригади ЕМД щодо критичної оцінки ситуації на місці події, належного документування та вжиття відповідних заходів для забезпечення безпечного місця для людини. При документуванні висновків щодо сексуального знуцання (згвалтування) необхідно описувати те, що поліцейський/медичний працівник бачить, не приписувати можливі причини (наприклад, записати «0,5-дюймовий круглий опік спини» на відміну від «опіку від сигарети»).

Свідки повинні знати про обов'язкове повідомлення у правоохоронні органи, особливо стосовно дорослих (сексуальне насильство, жорстоке поводження з людьми). Ретельне документування будь-яких заяв потерпілої особи та будь-яких фізичних висновків щодо згвалтування є кри-

тичними у випадках знуцання окупантів або жорстокого поводження. Жодних рекомендацій щодо критеріїв ефективності надання допомоги немає [9].

5.3. Порядок розслідування та документування спеціальною мобільною групою поліції фактів сексуального насилля (зв'язування) осіб окупантами

Розглянемо порядок документування правоохоронцями на звільнених від окупантів територіях такого виду воєнних злочинів як зв'язування, а також складнощі, з котрими вони стикаються у цій роботі. Як зазначає віцепрем'єрка з питань європейської та євроатлантичної інтеграції українського уряду О. Стефанішина (2022), «це змушує нас абсолютно переорієнтувати урядові ресурси, щоб правильно надавати допомогу таким людям» [19].

Задля документування цих випадків та подальшого притягнення до відповідальності злочинців країни-агресора започатковано (на прикладі Київської області) спеціальну мобільну групу поліції з реагування на сексуальні злочини проти цивільних осіб, яка їздить звільненими від окупації населеними пунктами, її фахівці опитують місцевих жителів та фіксують всю наявну інформацію щодо таких злочинів. З 9 травня 2022 року така ж група правоохоронців почала працювати на деокупованих частинах Сумщини. По мірі звільнення територій від російських загарбників спеціальні мобільні групи правоохоронців будуть створені і в інших регіонах України (за ствердженням правоохоронців).

Як зазначає заступниця міністра внутрішніх справ України К. Павліченко (2022) [19], основними завданнями спеціальної мобільної групи поліції є такі:

- 1) виявлення потерпілих від сексуального насильства в умовах війни;
- 2) задокументування злочинів та надання постраждалим комплексної допомоги – психологічної, медичної, соціальної, юридичної та реабілітаційної.

До складу групи входять працівники, які мають досвід роботи з постраждалими від домашнього насильства, фахівці ювенальної поліції, які працюють з дітьми, психолог та слідчі. До того ж серед групи обов'язково є жінки, адже їм краще вдається налагодити комунікацію з потерпілими, серед яких переважно жінки та діти.

Фіксація випадків таких правопорушень є надзвичайно важливою для встановлення правосуддя, ці злочини проти статевої свободи та недоторканості не мають терміну давності. Хоча на цей час не вдається охопити весь масштаб таких злочинів (йдеться про латентну категорію злочинів, оскільки потерпілі люди не завжди готові про це відкрито обговорювати), але правоохоронні органи націлені на їх максимальну фіксацію, об'єктивне розслідування та, що найважливіше, передачу їх в міжнародні інституції, щоб весь світ знав про те, що вчинила Росія проти мирного населення на території України. Наразі (станом на 15.05.2022) слідчі Національної поліції України відкрили десять кримінальних проваджень за фактом сексуальних злочинів військовослужбовців РФ, котрі були вчинені на тимчасово окупованих територіях нашої держави. Ця цифра не відображає весь обсяг наявних проваджень, адже такі злочини також фіксуються іншими правоохоронними органами країни, зокрема, прокуратурою.

Наведемо порядок роботи спеціальної мобільної групи поліції стосовно розслідування та документування зв'язування. Перед тим як виїжджати у звільнені населені пункти та спілкуватися з місцевим населенням, фахівці групи збирають інформацію щодо потенційних сексуальних злочинів із ЗМІ, соціальних мереж, від правозахисних груп, волонтерів та місцевих активістів, аналізують її та на основі цього планують маршрути. З середини квітня 2022 року правоохоронці побували вже в 16-ти населених пунктах Макарівської об'єднаної територіальної громади (ОТГ), Бучанської, Бородянської ОТГ, а також Броварського району області. Серед них були й такі, де поліція не підтвердила скоєння сексуальних злочинів. Але це не означає, що їх там не було – частина людей виїхала зі свого населеного пункту, частина ще не повернулася додому, деякі особи просто не готові ще про це говорити [1, 19].

Потерпілі відчувають острах розголосу через відчуття провини. Саме неготовність постраждалих ділитися про пережите є найбільшим викликом у роботі правоохоронців. Поліцейські пояснюють потерпілим, що група намагається створити максимально комфортні умови для потенційних постраждалих, втім спершу часто натикається на відмову. Зокрема, при контакті поліцейських з потерпілими в останніх спостерігається різна реакція:

- 1) найчастіше – небажання про це говорити;
- 2) також питають, що таке документування змінить, якщо це (сексуальне насильство – уточнено нами) вже трапилося.

Якщо людина не хоче про це говорити, то правоохоронці не наполягають. Втім, завжди залишають брошуру з усіма контактами, куди можна звернутися за допомогою, зокрема, з телефоном такої групи правоохоронців (адже з часом зростає ймовірність тощо, що людина звернеться). Тому поліцейські цієї групи можуть повертатися у населені пункти для продовження роботи з потерпілими повторно.

Острах розголосу ситуації психологиня, гештальт-терапевтка О. Зінченко (2022) [19] пояснює порушенням базової потреби постраждалих у безпеці, а також відчуттям сорому та провини за те, що сталося. Документування – це в будь-якому разі ретравматизація, адже, розповідаючи про

цю ситуацію, постраждала/ий знову її емоційно болісно переживає. З іншого боку факти сексуального насилля необхідно документувати, щоб притягнути причетних до відповідальності. Для травмованої особи, яка стала жертвою сексуального насилля, краще надати час для переосмислення і прийняття рішення, коли вона була готова розповісти про пережите [16, 18].

В Україні створюються спеціалізовані центри, в яких постраждалим від сексуальних злочинів надаватимуть всю необхідну допомогу – від психологічної до юридичної. Створення таких центрів відбуватиметься, зокрема, і в межах співпраці з ООН. На початку травня (2022) уряд України підписав Меморандум з Організацією Об'єднаних Націй про співробітництво щодо запобігання та протидії сексуальному насиллю в умовах конфлікту. Своєчасно надана підтримка мінімізує подальші наслідки насилля для постраждалих, серед яких можуть бути зокрема депресивні та інші психічні розлади, відраза до власного тіла, проблеми в інтимних стосунках та навіть спроби суїциду [19].

В цілому, представлене дослідження щодо порушення прав та свобод громадян України на тимчасово окупованих територіях не вичерпується лише злочинами проти статевої свободи та недоторканості. Перспективами подальших наукових досліджень може стати наступна тематика:

1) виявлення методів катування, які застосовуються військовими країни-агресори до громадян України на тимчасово окупованих територіях;

2) особливості розслідування злочинів проти осіб, які добровільно погодилися на співпрацю з ворожою тимчасовою «адміністрацією» (колабораціонізм);

3) документування військових злочинів окупантів проти навколишнього природного середовища (екоцид) та ін.

6. Висновки

Провівши аналіз спеціальної літератури з піднятої проблеми, враховуючи результати моніторингу інтернет-видань та інших ЗМІ щодо інформації про масові зґвалтування мирних жителів військовослужбовцями країни-агресора під час війни на окупованих територіях України, можемо зробити деякі узагальнення.

1. Під зґвалтуванням в умовах війни розуміється вчинення військовими країни-агресорки на тимчасово окупованих територіях дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета, без добровільної згоди потерпілої особи. Зазначені злочини не можна кваліфікувати за статтею 152 ККУ про зґвалтування, тому що йдеться про один із методів ведення війни. Тому сексуальне насилля під час війни – це військовий злочин, який в Україні кваліфікують за статтею 438 ККУ (порушення законів і звичаїв війни). Дотичною до цієї латентної категорії злочинів варто розглядувати виникнення в потерпілої людини аграфобії, під котрою розуміється психофізіологічна реакція потерпілої особи – постійний, ірраціональний, нав'язливий страх перед сексуальним насилством.

2. Серед комплексу заходів, які вживаються поліцейськими (медиками, психологами тощо) для надання допомоги особі, яка зазнала сексуального насилля з боку окупантів під час війни, відносять: 1) надання психологічної допомоги (проведення медитації, застосування прийомів дисоціації, допомога в усвідомленні вини гвалтівника-окупанта, а не потерпілої особи); 2) документування правоохоронними органами фактів зґвалтування під час тимчасової окупації територій України; 3) надання необхідної медичної допомоги, турбота про приведення до нормального стану тіла (медогляду у лікаря-гінеколога, зменшення високого ризику небажаної вагітності).

Важливо в будь-якій формі розповсюджувати інформацію про правоохоронні органи (займаються розслідуванням та притягнення до відповідальності винних осіб за вчинені ними злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості в умовах війни) та психологічні служби (фахівці надають необхідну допомогу жертвам), їх місцезнаходження, а також і самим вищезазначеним підрозділам більш активно моніторити ситуацію на звільнених територіях з цього питання. Також в Україні створюються спеціалізовані центри (в тому числі і в межах співпраці з ООН), в яких постраждалим від сексуальних злочинів надаватимуть всю необхідну допомогу – від медичної, психологічної до юридичної. Своєчасно надана підтримка мінімізує подальші наслідки насилля для постраждалих, серед яких можуть бути, зокрема, депресивні та інші психічні розлади, відраза до власного тіла, проблеми в інтимних стосунках та навіть спроби суїциду.

3. Першочерговими діями внаслідок зґвалтування як потерпілої людини, так і правоохоронців, свідків з метою належного розслідування та притягнення до відповідальності агресора за вчинений злочин проти статевої недоторканості є наступні:

- 1) фіксація обставин злочину з детальним описом події (дата, час та місце вчинення злочину);
- 2) інформація про постраждалого (прізвище, дата народження, контактні дані (за можливості));
- 3) детальна інформація про злочинців;

4) завдану шкоду життю чи здоров'ю потерпілої особи. Важливо провести збір фото- та відеоматеріалів з місця події/подій, виявити свідків, якщо потерпіла особа перебуває на тимчасово окупованій території. Також необхідно фіксувати інформацію про схожі випадки у населеному пункті.

4. Основними завданнями спеціальної мобільної групи поліції є такі:

- 1) виявлення потерпілих від сексуального насильства в умовах війни на звільнених територіях;
- 2) задокументування злочинів проти статевої свободи та недоторканості, які не мають терміну давності;

3) надання постраждалим комплексної допомоги – психологічної, медичної, соціальної, юридичної та реабілітаційної.

Порядок роботи спеціальної мобільної групи поліції стосовно розслідування та документування згвалтування полягає в наступному:

1) збирання фахівцями групи інформації щодо потенційних сексуальних злочинів із ЗМІ, соціальних мереж, від правозахисних груп, волонтерів та місцевих активістів;

2) планування маршрутів переміщення групи на основі аналізу зібраного матеріалу;

3) спілкування з місцевим населенням населених пунктів, звідки поступає інформація про вчинені сексуальні злочини військовими країни-агресорки;

4) у роботі з потерпілими бути готовими протидіяти їх зневірі, до подолання в них небажання говорити на цю тему; 5) залишення інформації з контактами групи поліцейських для відтермінованого повторного звертання.

5. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості містять інтимні подробиці, котрі можуть віддалено травмувати потерпілу особу. Тому правоохоронцям та ін. особам слід пам'ятати про доцільність дотримання деяких обмежень як в поведінці, так і в спілкуванні з цієї теми. До основних рекомендацій для потерпілих осіб від сексуальних злочинів на тимчасово окупованих територіях та щодо профілактики в них аграфобії можна віднести такі:

1) не розпитувати потерпілу особу щодо мотивів запізнілих звернень до правоохоронних органів чи зізнання про особисту трагедію рідним;

2) не осуджувати постраждалих осіб за їх дії до моменту згвалтування;

3) не вияснити у потерпілих осіб про спробу втечі з місця події (причини відмови від втечі) чи наявність можливостей дати відсіч насильнику;

4) не засуджувати потерпілих за те, як вони реагують на пережите;

5) не розповсюджувати історію згвалтованих осіб без їхнього дозволу;

6) проявляти реальну (а не показову) турботу про потерпілу особу.

Закликаємо жертв сексуальних злочинів не замовчувати пережите, обов'язково звертатися за допомогою, щоб правоохоронні органи могли своєчасно зібрати доказову базу та покарати нелюдей, а найширшому колу громадян не бути байдужими до чужого горя.

Конфлікт інтересів

Автор декларує, що не має конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, в тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в даній статті.

Фінансування

Дослідження проводилось без фінансової підтримки.

Доступність даних

Рукопис має пов'язані дані у сховищі даних [6], посилання на котре дає можливість в новому дослідженні мінімізувати обсяг літературного огляду (уникнути його повторення) з піднятої проблеми та зосередитися на інших аспектах даного дослідження.

Подяка

Окрему подяку доцільно висловити М. Грубнік, М. Діденко, Н. Лелюх, С. Ковнір, Д. Кречетовій, З. Новосельській, В. Хмельницькій, а також працівникам інтернет-ресурсу <https://tsn.ua/> за громадянську позицію та посильний вклад у актуалізацію піднятої проблеми, інформаційну та фахову підтримку постраждалих від вчинених військовими країни-агресорки злочинів проти статевої свободи, критичне ставлення до статевого насилля в цілому під час війни.

Література

1. Vaida, T. Committing of sexual violence by the aggressor country's servicemen as a problem of human rights violations during the occupation (on the example of the Russian-Ukrainian war, 2022). *International Science Journal of Jurisprudence & Philosophy*, 1 (1), 1–14. doi: <https://doi.org/10.46299/j.isjpp.20220101.1>
2. Ковнір, С. (2022). Нівечили і відрізали волосся. Денісова розповіла про зґвалтування українок окупантами. Available at: <https://war.segodnya.ua/ua/war/rezonans/kalechili-i-otrezali-volosy-denisova-rasskazala-ob-iznasilovaniyah-ukrainok-okkupantami-1613104.html> Last accessed: 25.06.2023
3. Кречетова, Д. (2022). Близько 400 українців звернулися до омбудсмена через зґвалтування окупантами – Денісова. Available at: <https://life.pravda.com.ua/society/2022/04/27/248429/> Last accessed: 25.06.2023
4. Загальна декларація прав людини (1948). Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10.12.1948. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text Last accessed: 20.06.2023
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, схвалена Радою Європи від 04.11.1950 р. (1997). Ратифіковано Законом України № 475/97-ВР. 17.07.1997. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_004 Last accessed: 26.05.2023
6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 12.08.1949 (1949). Женева. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text Last accessed: 12.06.2023
7. Кримінальний кодекс України (2001). Закон України № 2341-III. 05.04.2001 року. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2341-14> Last accessed: 20.06.2023
8. Масенко, В. (2022). Воєнні злочини сексуального характеру. Як про них повідомляти та куди звертатися за допомогою. Available at: <https://www.the-village.com.ua/village/city/war-crimes/330727-seksualni-voenni-zlochini-yak-pro-nih-povidomyati-ta-kudi-zvertatisya-za-dopomogoyu> Last accessed: 13.04.2023
9. Про затвердження та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації екстреної медичної допомоги (2019). Наказ МОЗ України № 1269. 05.06.2019. Available at: <https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-05062019--1269-pro-zatverdzhennja-ta-vprovadzhenja-mediko-tehnologichnih-dokumentiv-v-zi-standartizacii-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi> Last accessed: 20.06.2023
10. Аграфобія. Wikipedia. Available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%BE%D0%B1%D1%96%D1%8F> Last accessed: 25.06.2023
11. Вайда, Т. С. (2019). Долякарська допомога. Херсон: ОЛДІ-ПЛЮС, 834.
12. Лелюх, Н. (2022). Як зберегти здоров'я, якщо ви зазнали зґвалтування. Available at: <https://vogue.ua/article/beauty/ukhod/yak-zberegti-zdorov-ya-yakshcho-vi-perezhili-zgvaltuvannya.html> Last accessed: 17.06.2023
13. Відома гінекологиня Наталія Лелюх дала поради, як зберегти здоров'я жінкам, яких зґвалтували. ТСН. Available at: <https://tsn.ua/lady/zdorovye/ginekologiya/vidoma-ginekologinya-nataliya-lelyuh-dala-poradi-yak-zberegti-zdorov-ya-zhinkam-yakih-zgvaltuvali-2026885.html> Last accessed: 20.06.2023
14. Грубнік, М. (2022). Куди звертатися жертвам сексуального насильства під час війни. Available at: <https://health.fakty.com.ua/napulsi/kudy-zvertatisya-zhertvam-seksualnogo-nasylstva-pid-chas-vijny/> Last accessed: 12.06.2023
15. Діденко, М. (2022). Як побороти страх зґвалтування. Available at: <https://tsn.ua/lady/psychologia/ona/yak-poboroti-strah-zgvaltuvannya-2029483.html> Last accessed: 12.06.2023
16. Що робити, якщо ви пережили сексуальне насильство на війні: рекомендації, номери телефонів, чат-боти (2022). ТСН. Available at: <https://tsn.ua/ukrayina/scho-robity-yakshcho-vi-perezhili-seksualne-nasillya-na-viyni-rekomendaciyi-nomera-telefoniv-chat-boti-2039116.html> Last accessed: 17.06.2023
17. Як підтримати людину, яку зґвалтували (2022). ТСН. Available at: <https://tsn.ua/lady/news/obschestvo/yak-pidtrimati-lyudinu-yaku-zgvaltuvali-2030947.html> Last accessed: 07.06.2023
18. Новосельська, З. (2022). Що робити, якщо вас зґвалтували: поради психологів. Available at: <https://pravdatutnews.com/health/2022/04/01/14832-shcho-robyty-yakshcho-vas-zgvaltuvaly-porady-psychologiv> Last accessed: 01.06.2023
19. Як національна поліція фіксує сексуальні злочини російської армії в Україні (2022). Украина криминальная. Available at: <https://cripo.com.ua/main/yak-natsionalna-politsiya-fiksuye-seksualni-zlochiny-rosijskoyi-armiyi-v-ukrayini/> Last accessed: 15.06.2023

Received date 02.05.2023

Accepted date 09.06.2023

Published date 30.06.2023

Тарас Степанович Вайда, кандидат педагогічних наук, доцент, кафедра спеціальної фізичної та вогневої підготовки, Херсонський факультет Одеського державного університету внутрішніх справ, Одеський центр первинної професійної підготовки «Академія поліції» Одеського державного університету внутрішніх справ, вул. Успенська, 1, м. Одеса, Україна, 65014

E-mail: vajda2015@ukr.net